

بررسی برنامه درسی اجرا شده و کسب شده در درس مطالعات اجتماعی پایه

ششم دبستان‌های شهر مشکان در سال تحصیلی ۱۳۹۶-۱۳۹۵

حجت افتخاری^۱

چکیده

هدف پژوهش بررسی برنامه درسی اجرا شده و کسب شده در درس مطالعات اجتماعی پایه ششم دبستان‌های شهر مشکان در سال تحصیلی ۱۳۹۶-۱۳۹۵ بود. تحقیق از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ نحوه گردآوری داده‌ها توصیفی پیمایشی است که در آن با استفاده از نظرسنجی معلمان و دانش آموزان، به شناسایی و ارزیابی برنامه درسی اجرا شده و کسب شده در مطالعات اجتماعی پایه ششم دبستان‌های شهر مشکان پرداخته شده است. جامعه‌ی پژوهش، تمامی دانش آموزان پایه‌ی ششم شهر مشکان (۷۲ نفر)، که با توجه به تعداد افراد محصل در سال تحصیلی ۱۳۹۶-۱۳۹۵ در پایه ششم، نمونه آماری همان جامعه آماری است؛ بنابراین در پژوهش حاضر از روش «تمام شماری» استفاده شده است. برای جمع‌آوری داده‌ها از دو پرسشنامه محقق ساخته که با نظر اساتید با روش آلفای کرونباخ مورد تایید قرار گرفتند، استفاده شد. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های مرتبط با هر یک از پرسش‌های پژوهش از روش کمی استفاده شده است. برای توصیف داده‌های کمی از روش‌های آمار توصیفی «جداول توزیع فراوانی، درصد و میانگین» و آمار استنباطی «t تک نمونه‌ای» استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان دهنده‌ی آن است که در برنامه درسی اجرا شده آمادگی و توجه آموزگاران در حد مطلوب قرار ندارد؛ اما اهداف پیش‌بینی شده در کلاس‌های درس مطالعات اجتماعی، در برنامه درسی اجرا شده پیگیری می‌شود. همچنین در برنامه درسی اجرا شده مطالعات اجتماعی، محتوای تعیین شده مناسب بوده و در حد مطلوب اجرا شده است. از دیگر یافته‌های این پژوهش، استفاده آموزگاران مطالعات اجتماعی ششم از روش‌های یاددهی-یادگیری مناسب و طرح درس بود. شیوه‌های ارزشیابی از آموخته‌های دانش آموزان بر اساس روش‌های از پیش تعیین شده توسط برنامه درسی قصد شده مطالعات اجتماعی ششم توسط معلمان صورت می‌گیرد. همچنین دانش آموزان ششم در پاسخ‌دهی به انواع سؤال‌های آزمون دانشی، مهارتی و نگرشی عملکرد مورد انتظار و مطلوب را داشته‌اند.

کلید واژه‌ها: برنامه درسی اجرا شده و کسب شده، درس مطالعات اجتماعی، پایه ششم ابتدایی.

^۱ دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی دانشگاه هرمزگان، راهبر آموزشی تربیتی شهرستان نی ریز، نویسنده مسئول، دریافت: ۱۳۹۶/۴/۱۷ پذیرش: ۱۳۹۶/۹/۲۹ hojjat.eftekhari18@gmail.com

مقدمه

بدون تردید دوره ابتدایی نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت اجتماعی و شهروندی دانش‌آموزان دارد و مدارس ابتدایی، آموزگاران و برنامه‌های درسی این دوره به همراه والدین و جامعه با تدارک فرصت‌ها و موقعیت‌ها در ایجاد مهارت‌های اجتماعی در دانش‌آموزان نقش پررنگی در این زمینه دارند. مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری بین رشته‌ای است که از مفاهیم رشته‌های علمی چون جغرافیا، تاریخ، اقتصاد، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و همچنین مطالعات مختلف مانند آموزش‌های مدنی، مطالعات شهروندی و زیست محیطی، دین و اخلاق بهره می‌گیرد و تقریباً در تمام کشورهای دنیا آموزش داده می‌شود. از این رو نقش برنامه درسی مطالعات اجتماعی در کتب دوره ابتدایی بسیار اساسی است و این پژوهش بر آن است که «برنامه درسی اجرا شده» و «برنامه درسی کسب شده» در درس مطالعات اجتماعی پایه ششم دبستان‌های شهر مشکان را بررسی نماید.

فرایند برنامه‌ریزی درسی شامل سه مرحله طراحی و تولید، اجرا و ارزشیابی است. در فرایند طراحی، تولید و اجرای برنامه‌های درسی، سه نوع برنامه درسی «قصد شده»^۱، «اجرا شده»^۲ و «کسب شده»^۳ بیشتر مورد توجه برنامه‌ریزان قرار می‌گیرد. برنامه درسی قصد شده به آرمان‌ها، اهداف و مؤلفه‌هایی چون محتوا، روش‌های تدریس، زمان اختصاص یافته برای حصول به هدف‌های مورد نظر و آموزش محتوای تعیین شده که در سطح ملی تدوین می‌شود اشاره دارد. منظور از «برنامه درسی کسب شده»، یادگیری‌هایی که از طریق به اجرا در آمدن برنامه درسی در مجموع نگرش‌ها، دانش‌ها و مهارت‌های دانش‌آموزان به وجود می‌آید، است (احمدی، ۱۳۸۵). «برنامه درسی اجرا شده»، مجموعه اقدامات و فعالیت‌های یاددهی-یادگیری است که بر اساس برنامه درسی مورد نظر و آن چه که معلمان از آن برداشت کرده‌اند در محیط واقعی مدرسه و کلاس‌های درس به اجرا در می‌آید. این برنامه در سطح کلاس درس بوده و برداشتی

¹ Intended Curriculum

² Implemented Curriculum

³ Learned Curriculum

از برنامه درسی قصد شده توسط معلمان است که با توجه به تجربه و اعتقاد آن‌ها در کلاس درس به اجرا در می‌آید (اشمیت^۱ و همکاران، ۱۹۹۷).

گلاتورن در فصلی از کتاب راهنمای برنامه‌درسی که در سال ۱۹۹۹ توسط «انجمن نظارت و برنامه‌ریزی درسی آمریکا» به چاپ رسیده است خاطر نشان می‌سازد برنامه درسی مکتوب تأثیر کمی بر برنامه درسی تدریس شده و اجرا شده دارد. از دیدگاه او، اکثر معلمان با تجربه این راهنما را در ابتدای سال تحصیلی مرور می‌کنند و سپس آن را به کناری می‌گذارند زیرا عوامل دیگری را در تدریس مد نظر قرار می‌دهند. در مورد برنامه درسی کسب شده او معتقد است اغلب شکاف عمده‌ای بین آن چه که تدریس و اجرا می‌شود و آنچه که آموخته و کسب می‌شود وجود دارد. دانش‌آموزان معمولاً آن چه را که به آن‌ها تدریس می‌شود، نمی‌آموزند. از دیدگاه گلاتورن علت این امر از یک سو آن است که برنامه درسی به صورت معنی‌دار و چالش‌زا مطرح نمی‌شود و از سوی دیگر معلمان نیز هنگامی که دانش‌آموزان درگیر نیستند و مشارکت نمی‌کنند یا برای یادگیری برانگیخته نشده‌اند، اقدام به تدریس می‌کنند بنابراین آن‌ها متوجه آنچه تدریس شده نمی‌شوند و دقت کافی ندارند (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۲). گودلد (۱۹۷۹) تفاوت نظر و عدم توافق بین برنامه درسی اجرا شده و کسب شده را ناشی از جدایی وسیله‌ها و هدف‌ها در تعلیم و تربیت می‌داند. وجود ناهماهنگی بسیار میان برنامه درسی اجرا شده و کسب شده به عنوان ضعف اساسی در هر برنامه درسی محسوب می‌شود (ملکی، دلاور، احمدی، حاجی تبار فیروزجائی، ۱۳۹۲).

بنابراین در فرایند طراحی، تولید و اجرای برنامه‌های درسی آن چه که بیش از همه ذهن برنامه‌ریزان درسی را به خود مشغول کرده است پاسخ دادن به این پرسش اساسی است که تا چه اندازه در مراحل مختلف شکل‌گیری و اجرای برنامه درسی و در نهایت آن چه که در عمل دانش‌آموزان یاد می‌گیرند هماهنگی و همخوانی وجود دارد. دریافت پاسخ مناسب برای این سؤال، برنامه‌ریزان درسی را بر آن می‌دارد تا مراحل طرح‌ریزی، تولید و اجرای برنامه درسی را در مکان واقعی اجرای برنامه درسی، یعنی مدرسه و کلاس درس دنبال نمایند تا وجود تفاوت

¹ Schmidt

میان این مراحل را به حداقل رسانده و اقدامات لازم را در جهت تصحیح حرکت و ایجاد تعادل و همخوانی در برنامه درسی ایجاد شده به عمل آورند (ملکی، دلاور، احمدی، حاجی تبار فیروزجائی، ۱۳۹۲). نتایج چند پژوهش انجام شده در این راستا بدین شرح است:

مفتخر (۱۳۸۶)، در پژوهشی به بررسی تفاوت برنامه درسی قصد شده و اجرا شده شهروند مسئول در دوره آموزش متوسطه نظری از دیدگاه دبیران علوم اجتماعی استان آذربایجان شرقی پرداخت. نتایج نشان داد که میزان تفاوت و تطابق اهداف برنامه درسی اجرا شده شهروند مسئول با اهداف برنامه درسی قصد شده شهروند مسئول اغلب در سطح متوسط و قابل قبول است. میزان تفاوت و تطابق محتوای برنامه درسی اجرا شده شهروند مسئول با محتوای برنامه درسی قصد شده شهروند مسئول اغلب در سطح متوسط و قابل قبول است. همچنین میزان تفاوت و تطابق روش‌های تدریس برنامه درسی اجرا شده شهروند مسئول با روش‌های تدریس برنامه درسی قصد شده شهروند مسئول اغلب در سطح متوسط و قابل قبول است. در کل نتایج بررسی نشان داد که میزان تفاوت برنامه درسی قصد شده و برنامه درسی اجرا شده شهروند مسئول با توجه به سه سطح ارزیابی (کم، متوسط و زیاد) در سطح متوسط و قابل قبولی قرار گرفت.

اخلاقی (۱۳۸۳)، در پژوهشی به بررسی میزان هماهنگی و همخوانی برنامه درسی قصد شده و اجرا شده درس مطالعات اجتماعی پرداخت. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که اهداف دانشی و نگرشی و اهداف مهارتی در حد زیاد و خیلی زیادی مطابق با برنامه قصد شده بوده‌اند. ولی نتایج چک لیست مشاهده رفتار نشان داد که ۸۰ درصد دبیران در زمان اجرای برنامه در حد کم و خیلی کمی بر اهداف مهارتی تأکید کرده‌اند که از این لحاظ برنامه اجرا شده مطابق با برنامه قصد شده نمی‌باشد. در بخش محتوا، محتوای در زمان اجرا در حد زیاد و خیلی زیادی مطابق با برنامه قصد شده دنبال شده است. در بخش روش‌های یاددهی-یادگیری فقط از روش‌های تدریس پیش‌سازمان‌دهنده و کسب مفهوم در حد زیاد و خیلی زیاد مطابق با برنامه قصد شده دنبال می‌شود و از سایر روش‌ها استفاده مطلوب به عمل نمی‌آید. در بخش روش‌های ارزشیابی نتایج چک لیست نشان داده است که دبیران انجام دادن کارهای اختیاری،

گروهی و فعالیت‌های خارج از کلاس و انجام فعالیت‌های متن را در حد کم و خیلی کم در ارزشیابی محسوب کرده و نتایج ارزشیابی‌های مستمر را به اطلاع آن‌ها نمی‌رسانند؛ ولی از نظر دبیران، موارد فوق در زمان اجرا در حد زیاد و خیلی زیادی رعایت شده است.

کاظم‌پور (۱۳۸۳) در پژوهشی با عنوان « ارزشیابی برنامه اجرا شده درس مطالعات اجتماعی آموزش متوسطه شاخه نظری بر اساس مدل سه بعدی روبیتال قصدشده» نتیجه گرفت: دانش‌آموزان در دستیابی به قلمروهای نگرشی و مهارتی برنامه درسی قصدشده درس مطالعات اجتماعی موفقیت چندانی کسب نکرده‌اند.

ملکی و همکاران (۱۳۹۱) ضمن ارائه تصویر روشنی از برنامه درسی درس مطالعات اجتماعی در سه مرحله برنامه درسی قصد شده، اجرا شده و کسب شده؛ حاکی از آن است که برنامه درسی مطالعات اجتماعی طرح نسبتاً مناسبی دارد، اما در مرحله اجرا با مشکلات متعددی مانند ناکافی بودن آموزش معلمان، عدم دسترسی به امکانات مورد نیاز برای آموزش، سنگینی محتوا و ... روبه‌رو است. همچنین بر اساس نمرات دانش‌آموزان در طول سال تحصیلی و نتایج سه آزمون دانشی، مهارتی و نگرشی؛ عملکرد دانش‌آموزان آزمون دانشی خوب بوده، در آزمون مهارتی در حد رضایت‌بخش بوده و عملکرد دانش‌آموزان در آزمون نگرشی ضعیف بوده است.

اکنون می‌توان این پرسش اساسی را مطرح کرد که آیا برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم بر اساس برنامه درسی رسمی و پیش‌بینی شده به اجرا در می‌آید؟ شیوه اجرای این برنامه تا چه اندازه توانسته است نگرش‌ها، دانستی‌ها و مهارت‌های مورد انتظار را در مخاطبان خود پدید آورد؟ چه بخش‌هایی از اجزا و عناصر این برنامه به تغییر، بازنگری و اصلاح نیاز دارد؟ به منظور یافتن پاسخی مناسب برای پرسش‌های مطرح شده این پژوهش در نظر دارد برنامه درسی اجرا شده و کسب شده مطالعات اجتماعی پایه ششم را در دبستان‌های شهر مشکان، بررسی نماید.

انجام چنین پژوهشی از لحاظ «کاربردی» دارای اهمیت است. یافته‌های این پژوهش می‌تواند مسائل مشکلات احتمالی بین برنامه درسی اجرا شده و کسب شده را از جهت وجود تعادل و هم خوانی مشخص نماید و اطلاعات ارزنده‌ای در زمینه طراحی و اجرای برنامه‌های درسی در اختیار دست اندرکاران برنامه‌ریزی آموزشی درس مطالعات اجتماعی قرار دهد. یافته‌های این پژوهش می‌تواند به آموزگاران این درس در شناخت میزان انطباق برنامه درسی اجرایشان و برنامه درسی کسب شده توسط دانش‌آموزان یاری رسانده، از میزان تأثیرگذاری فعالیت‌های آموزشی خود بر تغییر و اصلاح دانش، نگرش و مهارت یادگیرندگان در پایان دوره آموزشی آگاه نمایند.

به منظور کم کردن فاصله بین برنامه درسی اجرا شده و کسب شده مطالعات اجتماعی پایه ششم با توجه به عناصر مؤثر برنامه درسی سؤالات زیر مطرح می‌شود:

الف. پرسش‌های مربوط به برنامه درسی اجرا شده

- آمادگی و توجه معلمان نسبت به برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم چگونه صورت گرفته است؟
- تا چه اندازه هدف‌های پیش‌بینی شده در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم در کلاس‌های درس پیگیری می‌شود؟
- تا چه اندازه محتوای تعیین شده در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم مناسب است؟
- تا چه اندازه از روش‌های یاددهی-یادگیری پیش‌بینی شده در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم استفاده می‌شود؟
- تا چه اندازه شیوه ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم با روش‌های پیش‌بینی شده در برنامه به اجرا در می‌آید؟

ب. پرسش‌های مربوط به برنامه درسی کسب شده

- تا چه اندازه هدف‌های نگرشی برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم در دانش‌آموزان محقق شده است؟

- تا چه اندازه هدف‌های دانشی برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم در دانش‌آموزان محقق شده است؟
- تا چه اندازه هدف‌های مهارتی برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم در دانش‌آموزان محقق شده است؟

روش پژوهش

این تحقیق از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ نحوه گردآوری داده‌ها توصیفی پیمایشی است که در آن با استفاده از نظرسنجی معلمان و دانش‌آموزان، به شناسایی و ارزیابی برنامه درسی اجرا شده و کسب شده درس مطالعات اجتماعی پایه ششم دبستان‌های شهر مشکان پرداخته شده است. جامعه‌ی پژوهش، تمامی دانش‌آموزان پایه‌ی ششم شهر مشکان (۷۲ نفر)، که با توجه به تعداد افراد محصل در سال تحصیلی ۱۳۹۶-۱۳۹۵ در پایه‌ی ششم، نمونه آماری همان جامعه آماری است؛ بنابراین در پژوهش حاضر از روش «تمام شماری» استفاده شده است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های مرتبط با هر یک از پرسش‌های پژوهش از روش کمی استفاده شده است. برای توصیف داده‌های کمی از روش‌های «آمار توصیفی» مانند: جداول توزیع فراوانی، درصد و میانگین و «آمار استنباطی t تک نمونه‌ای» استفاده شد. پژوهش حاضر دارای دو ابزار است:

۱. «پرسشنامه محقق ساخته» برنامه درسی اجرا شده در «مقیاس لیکرت» که توسط آموزگاران مطالعات اجتماعی پایه ششم شهر مشکان تکمیل گردید.

بر اساس مطالعه سرفصل‌های مصوب آموزش و پرورش ایران برای مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی و همچنین مطالعه مبانی نظری و برداشت‌های موجود، پیش‌نویس اولیه پرسشنامه طراحی شد. سپس روایی صوری و محتوایی آن از سوی هشت نفر از کارشناسان تعلیم و تربیت و کارشناسان رشته مورد بررسی قرار گرفته و تأیید گردید. همچنین پایایی ابزار، از طریق آلفای کرونباخ محاسبه و عدد ۰/۹۰ به دست آمد.

پرسشنامه «برنامه درسی اجرا شده» از ۴۷ گویه تشکیل شده است که «برنامه درسی اجرا شده» مطالعات اجتماعی پایه ششم را در پنج سطح (۱) آگاهی و توجیه معلمان (۲) اهداف درس (۳) محتوای آموزشی (۴) روش‌های یاددهی-یادگیری و (۵) نحوه ارزشیابی مورد بررسی قرار می‌دهد. به منظور بررسی چگونگی آماده‌سازی و توجیه معلمان در پرسشنامه چهار گویه، بررسی اهداف شش گویه، بررسی محتوای آموزشی ۱۰ گویه، بررسی روش‌های یاددهی-یادگیری ۲۱ گویه و بررسی نحوه ارزشیابی تعداد شش گویه در نظر گرفته شده است.

۲. «پرسشنامه محقق ساخته» برنامه درسی کسب شده در «مقیاس لیکرت» که توسط دانش‌آموزان مشغول به تحصیل در پایه ششم شهر مشکان تکمیل گردید.

بر اساس مطالعه سرفصل‌های مصوب آموزش و پرورش ایران برای درس مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی و همچنین مطالعه مبانی نظری و برداشت‌های موجود، پیش‌نویس اولیه پرسشنامه طراحی شد. سپس روایی صوری و محتوایی آن از سوی ۸ نفر از کارشناسان درس، مورد بررسی قرار گرفته و تأیید گردید. همچنین پایایی ابزار، از طریق آلفای کرونباخ محاسبه و عدد ۰/۹۳ به دست آمد. پرسشنامه «برنامه درسی کسب شده» از ۹۵ گویه تشکیل شده است که «برنامه درسی کسب شده» را در سه سطح (۱) نگرش (۲) دانش و (۳) مهارت دانش‌آموزان رشته مورد بررسی قرار می‌دهد. به منظور بررسی نگرش دانش‌آموزان به رشته تعداد ۳۱ گویه، بررسی دانش کسب شده توسط دانش‌آموزان ۳۴ گویه و بررسی میزان مهارتی که توسط دانش‌آموزان با تحصیل در مطالعات اجتماعی کسب نموده‌اند تعداد ۳۰ گویه در نظر گرفته شده است.

یافته‌های پژوهش

جدول ۱. میانگین و انحراف معیار برنامه درسی اجرا شده و خرده مقیاس‌های آن

انحراف معیار	میانگین	تعداد	
۲/۹۵۵	۲۳۵/۱۲	۴	آگاهی و توجه آموزگاران
۳/۳۲۷	۲۲/۷۵۰	۴	اهداف تعیین شده
۳/۰۲۰	۳۳/۶۲۵	۴	محتوای تعیین شده
۱۱/۰۳۲	۸۶	۴	روش‌های یاددهی-یادگیری
۲/۶۱۵	۲۶/۶۲۵	۴	روش‌های ارزشیابی
۲۱/۰۵۰	۱۹۰/۵۰۰	۴	برنامه درسی اجرا شده

جدول ۲. میانگین و انحراف معیار برنامه درسی کسب شده و خرده مقیاس‌های آن توسط دانش‌آموزان

انحراف معیار	میانگین	تعداد	
۱۱/۹۶۶	۲۴۱/۵۹۳	۷۲	هدف‌های سطح نگرشی
۲۱/۹۸۷	۲۴۰/۰۳۱	۷۲	هدف‌های سطح دانشی
۲۷/۵۰۱	۳۲۶/۱۸۷	۷۲	هدف‌های سطح مهارتی
۵۴/۱۰۵	۸۴۲/۸۱۲	۷۲	برنامه درسی کسب شده

سؤال پژوهشی اول: آگاهی و توجه آموزگاران نسبت به برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم چگونه صورت گرفته است؟

جدول ۳. بررسی آگاهی و توجه آموزگاران نسبت به برنامه درسی اجرا شده

خطا معیار میانگین	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد	
۱/۳۹۸	۴/۱۵۵	۱۳/۲۵۰	۴	آگاهی و توجه آموزگاران

جدول ۴. آزمون t تک نمونه برای بررسی آگاهی و توجه آموزگاران نسبت به برنامه درسی اجرا شده

۱۲ = Value Test						
قابلیت اطمینان ۹۵%		اختلاف میانگین‌ها	سطح معناداری (دو دامنه)	درجه آزادی	T	آگاهی و توجه آموزگاران
حد بالا	حد پایین					
۳/۵۵۶	-۳/۰۵۶	۰/۲۵۰	۰/۷۶۳	۳	۰/۱۷۹	

جهت آزمون سؤال پژوهشی اول از آزمون t برای یک نمونه استفاده گردید. نتایج جدول (۳) و (۴) نشان می‌دهد که آگاهی و توجه آموزگاران پایه ششم در درس مطالعات اجتماعی در برنامه درسی اجرا شده با میانگین مفروض ۱۲ و میانگین نمونه مورد بررسی ۱۳/۲۵۰ و انحراف استاندارد ۴/۱۵۵ تأیید نشد ($p < ۰/۰۵$). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت آگاهی و توجه آموزگاران پایه ششم در ۵۴/ درس مطالعات اجتماعی در برنامه درسی اجرا شده به خوبی انجام نشده است.

به عبارتی آمادگی و توجه دبیران نسبت به برنامه درسی اجرا شده در حد مطلوب قرار ندارد. که علت آن پایین بودن کیفیت دوره‌های آموزشی و ضمن خدمت، کم بودن مدت اجرای این دوره‌ها، نامناسب بودن محل و زمان برگزاری این دوره‌ها بوده است. نتایج به دست آمده در این قسمت با آن بخش از نتایج احمدی (۱۳۸۸) که به بررسی ارزشیابی برنامه درسی اجرا شده و کسب شده علوم دوره راهنمایی پرداخته بود و به این نتیجه رسید که معلمان برای تدریس درس علوم از مهارت‌های لازم برخوردار نیستند همسو بوده است.

سؤال پژوهشی دوم: تا چه اندازه هدف‌های پیش‌بینی شده در برنامه درسی مطالعات اجتماعی در کلاس‌های درس پیگیری می‌شود؟

جدول ۵. اهداف تعیین شده نسبت به برنامه درسی اجرا شده

اهداف آموزشی	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	خطای معیار میانگین
	۴	۲۲/۷۵۰	۳/۳۲۷	۱/۱۷۶

جدول ۶. آزمون t تک نمونه برای بررسی اهداف تعیین شده نسبت به برنامه درسی اجرا شده

۱۸ = Value Test						
قابلیت اطمینان ۹۵%		اختلاف	سطح معناداری	درجه آزادی	T	اهداف آموزشی
حد بالا	حد پایین	میانگین ها	(دو دامنه)			
۷/۵۳۱	۱/۹۶۸	۴/۷۵۰	۰/۰۰۵	۴	۴/۰۳۸	

جهت آزمون سؤال پژوهشی سوم از آزمون t برای یک نمونه استفاده گردید. نتایج جدول (۵) و (۶) نشان می‌دهد که اهداف پیش‌بینی شده آموزگاران مطالعات اجتماعی در برنامه درسی اجرا شده با میانگین مفروض ۱۸ و میانگین نمونه مورد بررسی ۲۲/۷۵۰ و انحراف استاندارد ۳/۳۲۷ تأیید شد ($p > ۰/۰۱$). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت اهداف پیش‌بینی شده در کلاس‌های درس مطالعات اجتماعی در برنامه درسی اجرا شده پیگیری شده است.

علت این امر آن است که در کتاب‌های درسی اهداف دروس در ابتدای هر فصل به صورت هدف کلی مشخص شده است. یا اینکه معلمان از روش‌های تدریس فعال که منجر به شرکت دانش‌آموزان در فعالیت‌های آموزشی و در نهایت تحقق اهداف آموزشی می‌شود، استفاده می‌کنند.

نتایج این پژوهش با آن بخش از نتایج اخلاقی (۱۳۸۳) که نتایج چک لیست مشاهده رفتار نشان داد که ۸۰ درصد دبیران در زمان اجرای برنامه در حد کم و خیلی کم بر اهداف مهارتی تأکید کرده‌اند و از این جهت برنامه درسی اجرا- شده مطابق با برنامه درسی قصد شده نمی‌باشد ناهمسو است.

سؤال پژوهشی سوم: تا چه اندازه محتوای تعیین شده در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم مناسب است؟

جدول ۷. بررسی محتوای تعیین شده در برنامه درسی اجرا شده

خطای معیار میانگین	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد	محتوای آموزشی
۱/۰۶۸	۳/۰۲۰	۳۳/۶۲۵	۴	

جدول ۸. آزمون t تک نمونه برای بررسی محتوای تعیین شده برنامه درسی اجرا شده

۳۰ = Value Test						محتوای آموزشی
قابلیت اطمینان ۹۵%		اختلاف میانگین ها	سطح معناداری (دو دامنه)	درجه آزادی	t	
حد بالا	حد پایین					
۶/۱۵۰	۱/۰۹۹	۳/۶۲۵	۰/۰۱۲	۳	۳/۳۹۴	

جهت آزمون سؤال پژوهشی چهارم از آزمون t برای یک نمونه استفاده گردید. نتایج جدول (۷) و (۸) نشان می‌دهد که محتوای تعیین شده مطالعات اجتماعی در برنامه درسی اجرا شده با میانگین مفروض ۳۰ و میانگین نمونه مورد بررسی ۳۳/۶۲۵ و انحراف استاندارد ۳/۰۲۰ تأیید شد ($p > ۰/۰۵$). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت محتوای تعیین شده مطالعات اجتماعی در برنامه درسی اجرا شده مناسب بوده است.

به عبارتی می‌توان نتیجه گرفت محتوای مطالعات اجتماعی توانسته است اطلاعات لازم در مورد عناصر برنامه درسی مطالعات اجتماعی را در اختیار معلمان قرار دهد. به عبارتی، معلمان محتوا و سرفصل‌های مطالعات اجتماعی پایه ششم را مطابق با هدف‌های این برنامه در کلاس‌های درس پیگیری می‌کنند. از این رو، محتوای برنامه مطالعات اجتماعی ششم از نظر میزان انطباق با زمان پیش‌بینی شده برای تدریس و نیازهای یادگیرندگان مناسب تشخیص داده شده است.

در همین راستا، پژوهش اخلاقی (۱۳۸۳) نیز نشان داده است که محتوای برنامه در زمان اجرا از نظر دبیران و مشاهده کنندگان در حد زیاد و خیلی زیاد مطابق با برنامه قصد شده دنبال شده است. همچنین مفتخر (۱۳۸۶) در پژوهش خود میزان تطابق محتوای برنامه درسی اجرا شده شهروند مسئول با محتوای برنامه درسی قصد شده شهروند مسئول اغلب در سطح متوسط و قابل قبول گزارش کرد که با نتایج این یافته همخوانی دارد.

سؤال پژوهشی چهارم: تا چه اندازه از روش‌های یاددهی-یادگیری پیش‌بینی شده در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم استفاده می‌شود؟

جدول ۹. بررسی روش‌های یاددهی-یادگیری تعیین شده در برنامه درسی اجرا شده

تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	خطای معیار میانگین
۴	۸۶	۱۱/۰۳۲	۳/۹۰۰

جدول ۱۰. آزمون t تک نمونه برای بررسی روش‌های یاددهی-یادگیری در برنامه درسی اجرا شده

۶۳ = Value Test					
t	درجه آزادی	سطح معناداری (دو دامنه)	اختلاف میانگین‌ها	قابلیت اطمینان ۹۵%	حد پایین حد بالا
۵/۸۹۷	۳	۰/۰۰۱	۲۳	۱۳/۷۷	۳۲/۲۲

جهت آزمون سؤال پژوهشی پنجم از آزمون t برای یک نمونه استفاده گردید. نتایج جدول (۹) و (۱۰) نشان می‌دهد که روش‌های یاددهی-یادگیری آموزگاران مطالعات اجتماعی در برنامه درسی اجرا شده با میانگین مفروض ۶۳ و میانگین نمونه مورد بررسی ۸۶ و انحراف استاندارد ۱۱/۰۳۲ تأیید شد ($p > 0/01$) بنابراین می‌توان نتیجه گرفت آموزگاران مطالعات اجتماعی پایه ششم از روش‌های یاددهی-یادگیری پیش‌بینی شده در برنامه درسی اجرا شده بهره برده‌اند.

از آنجایی که در هر کلاس تعداد دانش‌آموزان کم است، روش‌های فعال تدریس پیش‌بینی شده در برنامه، قابل اجرا می‌باشد و لذا میزان یادگیری افزایش می‌یابد. با استناد به یافته‌های پژوهش‌های اخلاقی (۱۳۸۳) و مفتخر (۱۳۸۶) می‌توان همسویی نتایج تحقیق با دو پژوهش ذکر شده در زمینه استفاده از روش‌های فعال تدریس پی برد.

سؤال پژوهشی پنجم: تا چه اندازه شیوه ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم با روش‌های پیش‌بینی شده در برنامه به اجرا در می‌آید؟

جدول ۱۱. بررسی روش‌های ارزشیابی در برنامه درسی اجرا شده

تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	خطای معیار میانگین
۴	۲۶/۶۲	۲/۶۱	۰/۹۲۴

جدول ۱۲. آزمون t تک نمونه برای بررسی روش‌های ارزشیابی در برنامه درسی اجرا شده

۱۸ = Value Test					T	روش‌های ارزشیابی
قابلیت اطمینان ۹۵%		اختلاف میانگین‌ها	سطح معناداری (دو دامنه)	درجه آزادی		
حد بالا	حد پایین					
۱۰/۸۱۱	۶/۴۳۸	۸/۶۲۵	۰/۰۰۰۱	۳	۹/۳۲۸	

جهت آزمون سؤال پژوهشی ششم از آزمون t برای یک نمونه استفاده گردید. نتایج جدول (۱۱) و (۱۲) نشان می‌دهد که شیوه ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان توسط آموزگاران مطالعات اجتماعی در برنامه درسی اجرا شده با میانگین مفروض ۱۸ و میانگین نمونه مورد بررسی ۲۶/۶۲ و انحراف استاندارد ۲/۶۱ تأیید شد ($p > 0/01$). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت شیوه ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان بر اساس روش‌های از پیش تعیین شده توسط آموزگاران مطالعات اجتماعی در برنامه درسی اجرا شده بوده است.

به عبارتی معلمان در ارزشیابی مطالعات اجتماعی در بخش مهارت‌ها، نگرش‌ها و فعالیت‌های خارج از درس از روش‌های از پیش تعیین شده بهره می‌جویند. در هر برنامه درسی، ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان جزء مهمی از روش‌های یاددهی-یادگیری محسوب می‌شود. بازدید منظم سرگروه‌های آموزشی از شیوه‌های ارزشیابی و نحوه ارزیابی آموزگاران و تذکر نکات لازم برای بهبود شیوه‌های ارزشیابی و مطابقت آن با روش‌های پیش‌بینی شده در برنامه درسی دروس عملی و تئوری انجام می‌گیرد، که می‌تواند یکی از دلایل این هماهنگی محسوب شود.

در همین راستا یافته‌های پژوهش حسن‌زاده سورشجانی (۱۳۹۱) نیز نشان داده است که دبیران و دانش‌آموزان روش‌های ارزشیابی را بیشتر از حد متوسط ارزیابی کرده‌اند. همچنین مفتخر (۱۳۸۶) در پژوهش خود به این نتیجه رسید که میزان تطابق ارزشیابی برنامه درسی اجرا شده شهروند مسئول با ارزشیابی برنامه درسی قصد شده شهروند مسئول اغلب در سطح متوسط و قابل قبول است که با نتایج این یافته پژوهشی همخوانی دارد.

آزمون پرسش‌های مربوط به برنامه درسی کسب شده

سؤال پژوهشی اول: چه اندازه هدف‌های نگرشی برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم در دانش‌آموزان محقق شده است؟

جدول ۱۳. بررسی هدف‌های سطح نگرشی دانش‌آموزان نسبت به برنامه درسی کسب شده

تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	خطای معیار میانگین
۷۲	۱۱۹/۵۹	۱۲/۹۶	۲/۲۹

جدول ۱۴. آزمون t تک نمونه برای بررسی هدف‌های سطح نگرشی دانش‌آموزان نسبت به برنامه درسی کسب شده

۹۳ = Value Test					T	هدف‌های سطح نگرشی دانش‌آموزان
درجه آزادی	سطح معناداری (دو دامنه)	اختلاف میانگین‌ها	قابلیت اطمینان %۹۵	حد پایین / حد بالا		
۷۱	۰/۰۰۰۱	۲۶/۵۹	۲۱/۹۱	۳۱/۲۶	۱۱/۶۰	

جهت آزمون سؤال پژوهشی اول از آزمون t برای یک نمونه استفاده گردید. نتایج جدول (۱۳) و (۱۴) نشان می‌دهد که هدف‌های سطح نگرشی دانش‌آموزان مطالعات اجتماعی در برنامه درسی کسب شده با میانگین مفروض ۹۳ و میانگین نمونه مورد بررسی ۱۱۹/۵۹ و انحراف استاندارد ۱۲/۹۶ تأیید شد ($p > ۰/۰۱$). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت هدف‌های سطح نگرشی دانش‌آموزان مطالعات اجتماعی در برنامه درسی کسب شده محقق شده است.

سؤال پژوهشی دوم: تا چه اندازه هدف‌های دانشی برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم در دانش آموزان محقق شده است؟

جدول ۱۵. بررسی هدف‌های سطح دانشی دانش آموزان نسبت به برنامه درسی کسب شده

تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	خطای معیار میانگین
۷۲	۱۳۷/۰۳۱	۲۱/۹۸۷	۳/۸۸۶

جدول ۱۶. آزمون t تک نمونه برای بررسی هدف‌های سطح دانشی دانش آموزان نسبت به برنامه درسی کسب شده

۱۰۲ = Value Test					
T	درجه آزادی	سطح معناداری (دو دامنه)	اختلاف میانگین‌ها		قابلیت اطمینان ۹۵%
			حد پایین	حد بالا	
۹/۰۱۳	۷۱	۰/۰۰۰۱	۳۵/۰۳۱	۲۷/۱۰۳	۴۲/۹۵۸

جهت آزمون سؤال پژوهشی دوم از آزمون t برای یک نمونه استفاده گردید. نتایج جدول (۱۵) و (۱۶) نشان می‌دهد که هدف‌های سطح دانشی دانش آموزان پایه ششم در برنامه درسی کسب شده با میانگین مفروض ۱۰۲ و میانگین نمونه مورد بررسی ۱۳۷/۰۳۱ و انحراف استاندارد ۲۱/۹۸۷ تأیید شد ($p > 0/01$) بنابراین می‌توان نتیجه گرفت هدف‌های سطح دانشی دانش آموزان پایه ششم در برنامه درسی کسب شده محقق شده است و می‌توان نتیجه گرفت هدف‌های دانشی برنامه درسی کسب شده مطالعات اجتماعی در حد قابل قبول در دانش آموزان تحقق یافته است.

سؤال پژوهشی سوم: تا چه اندازه هدف‌های مهارتی دانش آموزان نسبت به برنامه درسی مطالعات اجتماعی در دانش آموزان محقق شده است؟

جدول ۱۷. بررسی هدف‌های سطح مهارتی دانش آموزان نسبت به برنامه درسی کسب شده

تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	میانگین خطای معیار
۷۲	۱۶۶/۱۸۷	۲۷/۵۰۱	۴/۸۶۱

جدول ۱۸. آزمون t تک نمونه برای بررسی هدف‌های سطح مهارتی دانش‌آموزان نسبت به برنامه درسی کسب شده

۱۲۳ = Value Test						
قابلیت اطمینان ۹۵%		اختلاف	سطح معناداری	درجه	t	
حد بالا	حد پایین	میانگین‌ها	(دو دامنه)	آزادی		
۵۳/۱	۳۳/۲۷	۴۳/۱۸	۰/۰۰۰۱	۷۱	۸/۸۸۳	هدف‌های سطح مهارتی دانش‌آموزان

جهت آزمون سؤال پژوهشی سوم از آزمون t برای یک نمونه استفاده گردید. نتایج جدول (۱۷) و (۱۸) نشان می‌دهد که هدف‌های سطح مهارتی دانش‌آموزان پایه ششم در برنامه درسی کسب شده با میانگین مفروض ۱۲۳ و میانگین نمونه مورد بررسی ۱۶۶/۱۸۷ و انحراف استاندارد ۲۷/۵۰۱ تأیید شد ($p > ۰/۰۱$). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت هدف‌های سطح مهارتی دانش‌آموزان پایه ششم در برنامه درسی کسب شده محقق شده است.

یافته‌های پژوهش اخلاقی (۱۳۸۳) نشان داد که اهداف دانشی و نگرشی و اهداف مهارتی در حد زیاد و خیلی زیادی مطابق با برنامه قصد شده بوده‌اند که همسو با نتایج پژوهش حاضر است. ولی نتایج چک لیست مشاهده رفتار در پژوهش اخلاقی (۱۳۸۳) نشان داد که ۸۰ درصد دبیران در زمان اجرای برنامه در حد کم و خیلی کمی بر اهداف مهارتی تأکید کرده‌اند که از این لحاظ برنامه اجرا شده مطابق با برنامه قصد شده نمیباشد که با نتایج پژوهش حاضر همخوانی ندارد.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان دهنده آن است که در برنامه درسی اجرا شده آگاهی و توجیه آموزگاران در حد مطلوب قرار ندارد، اما اهداف پیش‌بینی شده در کلاس‌های درس مطالعات اجتماعی، در برنامه درسی اجرا شده پیگیری می‌شود از سوی دیگر در برنامه درسی اجرا شده مطالعات اجتماعی، محتوای تعیین شده مناسب بوده است و در حد مطلوب اجرا شده است. اجرای کارگاه‌های آموزشی، دوره‌های ضمن خدمت، در اختیار قرار دادن بسته‌های آموزشی

و راهنمای معلم و استفاده از تجربیات آموزگاران با سابقه می‌تواند کمک شایان توجهی در توانایی آموزگار و در نهایت تحقق اهداف درس مطالعات داشته باشد.

از دیگر یافته‌های این پژوهش، بهره‌مند شدن آموزگاران در برنامه درسی اجرا شده مطالعات اجتماعی ششم از روش‌های یاددهی-یادگیری مناسب و بهره‌گیری از طرح درس بود. همچنین شیوه‌های ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان بر اساس روش‌های از پیش تعیین شده توسط برنامه درسی قصد شده مطالعات اجتماعی ششم توسط معلمان صورت می‌گیرد. بنابراین آموزگاران با تدابیر از قبل برنامه‌ریزی شده در کلاس درس خود حاضر می‌شوند، از روش‌های تدریس فعال در کلاس استفاده و دانش‌آموزان را درگیر مباحث می‌کنند و مطابق ارزشیابی توصیفی آموخته‌های دانش‌آموزان را ارزیابی می‌کنند.

از سوی دیگر دانش‌آموزان ششم در پاسخ‌دهی به انواع سؤال‌های آزمون دانشی، مهارتی و نگرشی عملکرد مورد انتظار و مطلوب را داشته‌اند. بنابراین دانش‌آموزان ششم به درس مطالعات علاقه‌مندند و مجموعه فعالیت‌های انجام شده از سوی دانش‌آموزان ششم و آموزگاران این پایه اثربخش بوده است. در نظام آموزشی کشورمان، به منظور داشتن یک برنامه درسی مطلوب و هماهنگ با برنامه درسی قصد شده، لازم است قبل از اجرای برنامه درسی، اجرا کنندگان آن از جمله دبیران با اهداف، محتوا، شیوه‌های مناسب یاددهی-یادگیری و ارزشیابی مناسب دروس مختلف در رشته‌های تحصیلی که از اجزای برنامه درسی اجرا شده می‌باشد و توسط برنامه ریزان درسی تعیین می‌شود، آشنا شوند. این مهم با اجرای کارگاه‌های آموزشی (تئوری و عملی)، دوره‌های ضمن خدمت و همچنین قرار دادن کتاب راهنمای معلم در اختیار دبیران ممکن است. همچنین برای رسیدن به اهداف درس و افزایش انگیزه یادگیری در دانش‌آموزان و کارایی بهتر دبیران و به تبع آن بهبود برنامه درسی کسب شده توسط دانش‌آموزان، بهتر است امکانات و تجهیزات لازم برای هر کتاب درسی قبل از اجرای برنامه درسی، تهیه شده و به روز گردد.

در ادامه لازم است اهداف هماهنگ با نیازهای فعلی و آتی دانش‌آموزان در تمامی ابعاد رشد، متناسب با مراحل زندگی و نیازهای حرفه‌ای تصریح شود. همچنین اهداف، روشن و

واضح مشخص شده و قابل حصول برای دانش‌آموزان باشد. محتوای در نظر گرفته شده توسط دبیران می‌باید در زمان اجرای برنامه درسی شفاف و تسهیل کننده محتوای کتب درسی و تکمیل کننده محتوای در نظر گرفته شده توسط برنامه‌ریزان درسی باشد. روش‌های یاددهی-یادگیری توسط مجریان برنامه که یکی از سطوح برنامه درسی اجرا شده می‌باشد متناسب با برنامه درسی قصد شده و در جهت نیل به اهداف درس انتخاب شود. همچنین قابلیت انتقال محتوای در نظر گرفته شده را به صورت کاربردی و مطلوب دارا باشد. یکی دیگر از سطوح برنامه درسی اجرا شده روش‌ها و شیوه‌های ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان است که نتایج آن، راهنمایی برای ادامه، اصلاح و یا تغییر برنامه درسی قصد شده و اجرا شده محسوب می‌شود.

در یک جمع‌بندی از نحوه پاسخ‌دهی دانش‌آموزان سال ششم ابتدایی در پاسخ‌دهی به انواع سؤالات نگرش، دانش و مهارت مشخص شد که با اجرای موفق برنامه درسی قصد شده، می‌توان نگرش، دانش و مهارت‌های مطلوب را که اجزای برنامه درسی کسب شده می‌باشد، در دانش‌آموزان محقق ساخت.

اجرای موفق هر برنامه درسی قصد شده مستلزم ایجاد شرایط مطلوب در ساختارها، آموزش مطلوب آموزگاران به عنوان مجریان، میزان مطابقت برنامه با کاربرد در زندگی روزمره و آینده دانش‌آموزان، ایجاد انگیزه به دانش‌آموزان جهت شوق به دانستن است. هر برنامه درسی نوشته شده به همان نحو که انتظار می‌رود، اجرا نمی‌شود. شاید به جرات می‌توان اظهار کرد که معلمی را نمی‌توان یافت که تدریس خود را با برنامه درسی قصد شده به پایان برساند و همین موجب اختلاف آنچه قصد شده و آنچه اجرا می‌شود، است. محیط، نگرش‌های اولیا، تجربه‌ها، توانمندی و آگاهی آموزگار، شرایط دانش‌آموزان در کلاس درس، تجهیزات در اختیار آموزگار و انتظارات مسئولین آموزش و پرورش و مدیران و ... بر آنچه معلم در کلاس اجرا می‌کند تاثیر می‌گذارد. امید است با توجه به اهمیت مقوله‌های یاد شده جهت اجرای هر چه بهتر برنامه‌های درسی از پیش تعیین شده تمهیدات لازم اندیشیده شود.

منابع

احمدی، غلامعلی (۱۳۸۸)، *ارزشیابی برنامه درسی اجرا شده و کسب شده علوم دوره راهنمایی*. طرح پژوهشی، وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

غلامعلی احمدی (۱۳۸۵)، *بررسی میزان همخوانی و هماهنگی بین سه برنامه درسی قصدشده، اجرا شده و کسب شده در برنامه جدید آموزش علوم دوره ابتدایی*. طرح پژوهشی، وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. *فصلنامه علمی و پژوهشی تعلیم و تربیت*، ۲۲، ۸۶ صص ۵۱-۹۲.

اخلاقی، مرتضی، (۱۳۸۳)، *بررسی میزان هماهنگی و همخوانی برنامه درسی قصد شده و اجرا شده مطالعات اجتماعی سال اول دبیرستان‌های پسرانه تهران در سال تحصیلی ۸۴-۱۳۸۳*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.

امیرتقوی، محمدعلی و دیگران، (۱۳۹۱). *ارزشیابی سطوح سه‌گانه (قصد شده، اجرا شده و کسب شده)*، برنامه درسی دوره کارشناسی ارشد *عملیات انتظامی*. دوره ۴، شماره ۱، صص ۳۸-۷.

حامدی خواه، فضل‌علی، (۱۳۷۷)، *بررسی میزان استفاده معلمان از روش‌های فعال تدریس و مقایسه نتایج عملکرد آموزشی آنان در تدریس علوم دوره ابتدایی در شهرستان اراک*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد تهران مرکز.

حسن‌زاده سورشجانی، زهره، (۱۳۹۱)، *تطبیق برنامه درسی قصد شده، اجرا شده و کسب شده درس ریاضی استان چهارمحال و بختیاری در سال تحصیلی ۹۱-۱۳۹۰*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه کاشان.

رهبری‌نژاد، یداله، (۱۳۷۷)، *ارزشیابی محتوای کتاب درسی علوم تجربی آزمایشی پایه پنجم ابتدایی*، دفتر برنامه‌ریزی و تالیف کتب درسی، وزارت آموزش و پرورش.
فتحی واجارگاه، کورش، (۱۳۹۲)، *اصول و مفاهیم برنامه‌ریزی درسی*. تهران، بال.

کاظم پور، اسماعیل، (۱۳۸۳)، ارزشیابی برنامه درسی اجرا شده درس مطالعات اجتماعی آموزش متوسطه شاخه نظری بر اساس مدل سه بعدی رویت‌تایل از دیدگاه دبیران استان گیلان در سال تحصیلی ۱۳۸۲-۸۳ و مقایسه آن با برنامه درسی قصد شده، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی.

محبی، علی، (۱۳۸۹)، بررسی عوامل مؤثر بر سطوح مختلف برنامه درسی تجربه شده را در مورد درس اندیشه اسلامی دوره کارشناسی دانشگاه علوم انتظامی. رساله دکتری دانشگاه تربیت معلم.

مفتخر، سیف‌الله، (۱۳۸۶) بررسی تفاوت برنامه درسی قصد شده و اجرا شده شهروند مسئول در دوره آموزش متوسطه نظری از دیدگاه دبیران اجتماعی استان آذربایجان شرقی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی.

ملکی، حسن، (۱۳۹۲)، مقدمات برنامه‌ریزی درسی. تهران، سمت.

ملکی، حسن و دیگران (۱۳۹۱)، بررسی میزان همخوانی برنامه درسی قصد شده، اجرا شده و کسب شده مطالعات اجتماعی سال اول دبیرستان. فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، شماره ۲۷، صص ۱۰۶-۱۵۴.

Glatthorn, A. A. (1980). *A guide for developing an English Curriculum for the eighties*. Urbana, IL: NCTE.

Menis, J. (1994). Chemistry in Israeli 12 th Grade Classes: the intended, implemented and the achieved curricula (Electronic version). *Studies in Education Evaluation*, 20, 394-363.

Goodlad, J. I & Associates. (1979). *Curriculum inquiry: The Study of Curriculum Practice*. New York: McGraw- Hill.

Schmidt, M.H. et al. (1997). *Many visions, many aims: across national investigation of curricular intentions in school Mathematics*. Dordrech: Kluwer.